

Shayboniyxon avlodlarini qismati.

Namangan davlat unversiteti talabasi Erkinjonov Elomon Umidjon o'g'li.

Annotatsiya: Muhammad Shayboniyxon Marvda vafot etganidan so'ng, uning vorislari hayoti va siyosiy faoliyatida tub burilish sodir bo'ldi. Taxt vorisi hisoblanga uning vorisi Temur Sulton taxtdan qo'lga an'anasiga ko'ra chetlatildi. Qolgan zurryotlar Muhammadyor Sultondan tashqari xonlik taxtga o'tirishmadi. Ushbu maqola shu haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'z: Temur Sulton, Po'lad Sulton, Ko'kbo'yir Sulton, Xurramshoh, Sevinch Sulton, Muhammadyor Sulton, Buxoro.

Muhammad Shayboniyxon hukmdorligi davrida ko'plab, malikalarni o'z nikohiga olganligi haqida ma'lumot o'z zamonasining tarixchilari tomonidan bayon etib borilgan. Uning siyosiy faoliyatida diplomatic nikoh usulidan ham foydalanilgan. O'z davrida Shayboniy Chingiziy va Temuriy malikalar bilan hayot yo'lini bog'lab Movarounnahrda siyosiy nufuzini mustahkamlab borgan. Shayboniyxon 1500-yil Samarqandni qo'lga kiritish maqsadida, Sulton Ali Mirzoni onasi Zuhra begim bilan nikohdan o'tishni rejalashtiradi, biroq Samarqand olingach, xotinlikga olmaydi. Bu haqida "Boburnoma" da shunday deyilgan: " *Bu badbaxt xotin (Zuhrabegim) esi past bo'lganidan, erga tegish havasi bilan o'g'lining xonumonini elga berdi. Shayboniyxon unga zarracha parvo qilmadi.*"¹ Bu Shayboniyxonning Samarqandni jangsiz egallaganidan dalolat beradi. Shayboniyxon 1501-yili Samarqandni olgach Bobur Mirzoni opasi Xonzoda begimni o'z nikohiga oladi. Bu hol uni nufuzini yanada oshiradi. Aynan, Temuriy malikaga uylanishi uni Movarounnahr taxtini sohibi sifatida e'tirof etilishini imkonini beradi. 1503-yili Toshkent egallanganidan so'ng Shayboniyxon Xonzoda begimni nikohidan chiqarib, iddasi o'tgandan so'ng Mahdixo'jaga nikohlatib beradi.²

Muarrixlar tomonidan Shayboniyxon bir necha bor o'z nikohiga Temuriy va Chig'atoy maliklarni olganligi haqida ma'lumotlar uchraydi. Xonzoda begim, Oyisha Sulton begim, Xonzoda bintu Ahmadshoh qizi va boshqalar bunga yaqqol misol bo'la oladi. Shayboniyxonni dastlabki xotinlari haqida ma'lumotlar deyarli uchramaydi. Biroq keying Shayboniyxonning rafiqalari haqida ma'lumotlar uchraydi. Shuningdek, Shayboniyxonni o'g'illari haqida ham ma'lumotlar bor. Ularning eng to'ng'ichi Temur Sulton hisoblangan. Keyingilari, Xurramshoh va Sevinch Muhammad Sulton yohud

¹ Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Ўқтиувчи. Т.: 2008. 766.

² Гийсиддин ибн Хумомиддин Хондамир. Ҳабиб ус сиййар. Шарқ. Т.: 2011. 2516.

Abulxayri Sultonlar bo'lgan. Shayboniyxonni qizlar haqida ma'lumotlar uchramaydi. Bu davrda ayol qadri, nomusi ulug'langanligi bois, diniy qadiryatlar kuchayganligi tufayli Shayboniy malikkalar haqida ma'lumotlar deyarli oz. Shu boisdan xonning qizlari bo'lganmi yoki yo'mi bu ochiq qolgan savollardan biridir.

Shayboniyxonni katta o'g'li Muhammad Temur Sulton hisoblanadi. Uni tug'ilgan yili haqida ma'lumotlar berilmagan. Ayrim manbalarda Temur Sulton Trukistonda tavallud topganligi bois XV asrni 70-yoki 80-yillarida tug'ulgan bo'lishi haqida ma'lumotlar uchraydi. Shayboniyxon qozoq xoni Burunduqxon bo'lgan jangalarda o'zini jasoratini ko'rsata olgan. Burunduqxonni O'troga hujumi arafasida Temur Sulton O'tror hokimi bo'lgan va uni hujumini qaytargan. Temur Sulton Shayboniyxonning barcha jangalarida ishtirok etgan. Temur Sulton 1501-1509-yillardagi harbiy yurishlarda faol ishtirok etdi. 1507-yil Xiroat va Xurason qo'lga kiritilgach Samarqand Temur Sultonga beriladi va valiahd etib tayinlanadi. Muhammad ibn Arab Qatag'on bu haqida shunday deb ta'kidlaydi: "...Muhammad Shayboniyxon Xurason fatxidani keyin Samarqand viloyati va tumanlarini unga berdi va o'zining valiahdi deb e'lon qildi..."³.

Otasi tomonidan 1508-yili amakivachasi Ubaydulla Sulton bilan Mashxaddagi Sulton Husayn Mirzo o'g'illari Abulmuxsin va Kepak Mirzolari tor-mor etadi. Shuningdek 1509-1510-yillarda Qoshg'arga muvaffaqiyatsiz harbiy yurishni amalga oshiradi. 1510-yili Temur Sulton otasi Marv qamalida qolgan paytida amakivachasi Ubaydulla Sulton va o'z Amudaryodan kechib, yordamga oshiqadi, biroq Elbars Sulton tomonidan xoinlik yuz berib, Shoh Ismoil Shayboniy qo'shinlari yaqinlashayotganligi haqida xabar berilgach, Shayboniyxon ma'g'lub bo'ladi.⁴ Temur Sulton hamisha otasiga sodiq farzand bo'lgan. Temur Sulton 1511-1512-yili Eron qizilboshlari hujumi arafasida, Bobur Mirzoga qarshi yurishda, Ubaydullaxon bilan ularga qarshi turdi. Ikkinchi bor Movarounnahr Shayboniy qo'lga o'tgach Samarqandni Shayboniyxonni amakisi Ko'chkunchixon bilan birgalikda boshqardi. Aynan, Temur Sultonning rafiqasi dono va oqila malika Mehrixonim tomonidan ko'lab ilm darg'alari qo'llab-quvvatlandi, ilm-fanga homiylik qilindi. 1514-yili Temur Sulton vafot etdi. Temur Sultonni vorisi Po'lad Sulton hisoblanib u o'z davrida Bobur Mirzoni she'rlariga ixlosmand bo'lib, 1528-yili Agraga Shayboniy elchlari qatorida o'zini elchisini Bobur Mirzoga jo'natadi. U 1530-yili vafot etadi. Uning avvlodi Ko'kboyir Sulton o'zboshimcha va xalqni talaganligi, ko'p yashamaganligi haqida Muhammad

³ Мухаммдидёр ибн Араб Қатағон. "Мусаххир ал-билод" (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима: И.Бекжонов, Д. Сангирова. 128.б.

⁴ Akbar Zamon. Buxoro xonligi. BayozT.: 2021. 37b.

ibn Arab Qatag'on asarida ma'lumot berilgan. Ko'kboyir Sulton vafotidan keyin Temur Sultonni nasli uziladi.

Shayboniyxonni keyingi vorisi Xurramshoh hisoblanadi. Uni onasi Xonzoda begim bo'lganligi bois, ona tomondan Bobur Mirzoga jiyan bo'lib, Temuriylar nasliga taqalgan. Xurramshoh 1502-yili tug'ilgan, otasi tomonidan Balx eggalangach, Qanbar otaliq homiyligida hokim etib tayinlanadi. Manbalarda qayd etilishicha, u ovga ishqiboz, otasi farmonlariga sodiq holda ado etgan. Shuningdek, oddiy xalq dardini doimo, o'ylagan. Xurramshoh 1510-yili Muhammad Shayboniyxon vafot etganidan so'ng u ham bir-ikki yildan so'ng vafot etadi. Zahiriddin Muhammad Bobur Xurramshoh haqida o'zining "Boburnoma" asarida shunday fikrlarni bayon etadi: "...Xurramshoh, yaxshi o'g'lon edi, Shayboniyxon unga Balx viloyatini bergan edi, Otasi o'lganidan keyin bir-ikki yil o'tgach, vafotetdi....".⁵ Shoh Ismoil Marvni egallab Shayboniyxon vafot etganidan so'ng, Xonzodabegim va Xurramshoh Kobulga jo'natiladi. Boburni Movarounnahrda yurishi chog'ida Xurramshoh vafot etadi.

Shayboniyxonni kichik o'g'ili Sevinch Muhammad yoki Abulxayri Sulton, tug'ilgan yili aniq emas. Sevinch Muhammadning Abulxayri nomlari ham uchraydi. Shayboniyxonni bobosi Abulxayrixon sharafiga berilgan ismidir, biroq Abulxayrixonga hurmat saqlagan holda uni Sevinch Muhammad Sulton deb atashgan. Otasidan erta yetim qolganligi bois Ubaydullaxon o'z homiyligiga oladi. Shayboniyxon tirikligidayoq uni Kesh viloyatiga hokim etib tayinlaydi. Sevinch Sulton Ubaydullaxon taxtga o'tirgach unning xizmatida bo'ladi, umrini Buxoroda o'tkizadi. Sevinch Sultonni Muhammadyor ismli o'g'li bo'lganligi haqida tarixiy manbalar mavjud. Biroq, ko'pchilik tarixchilar tomonidan Muhammadyor Sulton Ubaydullaxonning o'g'li Rahim Sulton o'g'li sifatida ko'rishadi, biroq 1550-yili Abdulazizxon vafot etgach, ko'plab ulamo va beklar Muhammadyorni taxtga o'tirgizishadi. Taxtga Ubaydullaxonning o'g'li Rahim Sultonni vorisi Burhon Sulton davo qila boshlaganidan so'ng, shariat qozisi tomonidan chiqarilgan fatvodan, keyin Muhammadyor nomi Muhammadrahim nomiga o'zgartiriladi va Buxoroni o'zida qo'shhokimiyatchilik vujudga keladi. Muhammadyorxon taxtni Burhon Sulton bilan hamjihatlikda boshqardi. Shu sababli, ko'pchilik Muhammadyor Sultonni Ubaydullaxon vorisi deb adashishadi. Baroqxon bilan ittifoq tuzib, bir necha bor Abdullaxonni Miyonqol, Nasf(Qarshi)ga uyushtirilgan harbiy yurishlarni oldini olishga harakat qildi. 1554-yil Burhon Sulton beklar gapiga va yakkahokimlikga intilib, Muhammadyorxonni qilichdan o'tkazadi. Natijada, Shayboniyxonning o'g'li vorislari qolmaydi, bundan keying muarrixlar tomonidan yozilgan tarixiy asarlarda

⁵ Захириддин Мухаммад Бобур. "Бобурнома". "Ўқитувчи". Т.: 2008. 346.

Shayboniyxon vorislari haqida ma'lumot uchramaydi. Muhammadyorxon qatl etilganidan bir yil o'tar-o'tmas, Burhon Sulton ashadiy dushmani Abdullaxon II tomonidan ayovsizlarcha qatl etiladi.

Agar e'tbor berilsa, Shayboniyxon, uning avlodlarini hayoti, hukmronligi yohud siyosiy faoliyati yuz yildan oshmaydi. Muhammad Shayboniyxon 1451-yilida tavallud topgan bo'lsa, oxirgi Shayboniyxon avlodi Muhammadyor Sulton 1454-yil qatl etilgan. Bu Shayboniyxon avlodlarini o'g'il naslli qirilib bitganligidan dalolat beradi. Bundan, tashqari xonlik taxtiga na Temur Sulton, na Xurramshoh, na Sevinch Sultonni o'tirganligi ko'rishimiz mumkin. Faqatgina, Sevinch Sultonning nabirasi Muhammadyor Sulton Buxoro taxtiga o'tiradi. Biroq, uning boshqaruvi ham qo'shhokimiyatchilik ostida bo'ladi. Shayboniyxon avlodlari Muhammadyor Sulton qatlidan so'ng uzilib qoladi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati.

1. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Ўқтиувчи. Т.: 2008. Б. 287.
2. Ғиёсиддин ибн Хумомиддин Хондамир. Ҳабиб ус сиййар. Шарҳ. Т.: 2011. Б. 302.
3. Муҳаммддиёр ибн Араб Қатағон. "Мусаххир ал-билод" (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима: И. Бекжонов, Д. Сангирова. Б. 429.
4. Akbar Zamon. Buxoro xonligi. Bayoz T.: 2021. B. 262.

